

UNHA CANCIÓN MARABILLOSA, GALEGA E PANTÉISTA

Xurxo Souto

Resumo: Alén de na poesía, a figura de Manuel María ocupa un papel axial na creación da música galega contemporánea. A súa pegada reconécese en varias facetas. En primeiro lugar polo seu apoio decidido aos primeiros artistas que nos anos sesenta comezaron a cantar en galego e, a partir deste momento, a todos os cantores e cantoras que continuaron a utilizar esta lingua. Ademais, a súa obra poética é unha fonte fecunda á que acudiron, e seguen a acudir, moitos músicos para crear novas composicións. De tal xeito que nestes momentos un cento dos seus poemas xa forman parte, feitos canción, do acervo da música popular galega. Finalmente indícase como, a través da música, a poesía de Manuel María dialoga con outras latitudes, nomeadamente, coa cultura catalá e vasca.

Abstract: In addition to poetry, Manuel María has a fundamental place in Galician Contemporary music creation. His mark can be found in several sides. First of all, the strong support he offered to the first artists who started to sing in Galician in the 1970s, and, from that moment, to all the men and women who kept on singing in this language. Furthermore, his poetical work is a prolific source to which many musicians usually turned to, and still do, to create new compositions. Thus, nowadays a hundred of his poems become part, turned into songs, of the Galician popular music heritage. In the end, it is pointed out how, through music, Manuel María's poetry has a dialogue with other latitudes, specially with Catalanian and Basque culture.

Palabras chave: Manuel María, música, poesía, Nova canción galega.

Key words: Manuel María, music, poetry, New Galician Song.

Saúde, poesía e música!

Cumprido o ritual comprobaremos
como a boa noite amiga xa terá,
en honra nosa, estrelas acendidas
e o mundo será unha canción
marabillosa, galega e panteísta.

De *Versos do Lume e do Vagalume*.

O *outro lado da música, a poesía*, así titulou a filóloga e violinista, Luísa Villalta (1999), o seu competente e fermosísimo ensaio sobre a íntima –esencial– relación entre ambas as dúas artes.

Afirmación que se vira plena en Manuel María. Unha obra literaria en constante diálogo coa música. Por iso tomei como encabezamento do relatorio estas palabras do seu poema “Nosa Señora da Saleta de Astureses” (2001b: 35-36): “unha canción marabillosa, galega e panteísta”. Pois son ao tempo expresión concreta da súa poética, e tamén –feliz culminación de tal proposta– resumo e descrición do conxunto da súa obra.

A decisión desta Academia de lle dedicar o Día das Letras do ano 2016 impulsou, e está a impulsar, a aparición de varios traballos que engaden melodía á propia música dos seus versos. Mais cómpre lembrar que a súa obra xa era cántiga. E que o poeta foi pedra angular na creación da propia música galega contemporánea.

Fuxan os Ventos, Suso Vaamonde, María Manuela, O Carro, Xoán Rubia, A Quenlla, Milladoiro, Roi Casal, Na Virada, Xoán Eiriz, Uxía, Magín Blanco, Fran Amil e a Tribo Incomprensíbel. Un cento dos seus poemas teñen versión melódica. Moitas das pezas que conforman o repertorio da música popular galega levan a sinatura de Manuel María.

Permítanme que principie compartindo unha experiencia emocionante. Agosto de 2005, Festival de Pardiñas de Guitiriz, na Terra Chá, uns poucos meses despois do pasamento do poeta. Xa actuaran varios conxuntos, o reloxo superaba con amplitude a unha da madrugada, festexeiros reclamaban máis xolda e música a oito. Conforme o programa indicaba, chegara o momento de lle render unha homenaxe a Manuel María. Tanta euforia estival parecía un contexto pouco axeitado para a poesía. Mais a unha mínima indicación de quen lles fala, eses miles de persoas comezaron a cantar dun xeito coral e unánime “o cuco, cuco, cuqueiro...”. Deseguido resoou emocionante a “Cantiga das Encrobas”. E por fin a xente toda de Pardiñas uniu as mans para entoar os versos do poema o Carro: “Non canta na Chá ninguén, por eso meu carro canta”.

A maior parte dos que alí estaban aínda non naceran cando en 1977 o conxunto lugués Fuxan os Ventos gravou a primeira versión desta peza. Mais a poesía de Manuel María tamén é música e está entranhada dun xeito case inconsciente no máis fondo de todos nós. O prodixio da palabra de Manuel María que superou modas e tempos, que –pese á ocultación e á persecución expresa do franquismo, pese a certas preguizas e desleixos do presente– transcendeu como parte imprescindible da identidade deste país.

Na primeira posguerra, o rapaz de Outeiro de Rei decidiu reivindicar cos vimbios da emoción unha realidade que a ditadura constantemente negaba: Galiza.

No ano 1950 chegou *Muiñeiro de brétemas*, o primeiro libro en galego escrito por un autor novo despois da Guerra Civil, ben axiña *Morrendo a cada intre e Advento*. Nestes versos de rebelión existencial, Manuel María demostraba o dominio das correntes poéticas europeas do seu tempo. Pero precisaba máis.

Tiña a necesidade de crear outra literatura, un gran cántico, música contra o silencio, onde Galiza fose centro e pedra angular. E en 1954, grazas aos seus versos, no que até entón era para a vida oficial “La Tierra Llana de Castro de Rey” agromou ao fin e para sempre a *Terra Chá*. Miren se é grande o poder da palabra.

A partir de aquí Manuel María principiou un proceso de coñecemento total do país, só comparable ás xeiras de iniciación de Ramón Otero Pedrayo, onde mesmo resoan as pegadas do propio San Martiño, naquel tempo primeiro no que o de Dumio “inventou” as parroquias. Viaxe constante, activismo cultural, compromiso nacionalista. Ruta incansable cara ao nome das fontes, dos montes... e, sobre todo, das persoas. Un camiño de iniciación poética que o conduciu, co paso lento da súa conversa, cara ao son máis íntimo das cousas:

E falo decote nesta música
na que canta Galiza dende sempre
“Testemuña”, *Mar Maior*. (2001a: 207).

A presenza da música é unha constante na súa creación. E mesmo aparece de forma expresa no título de moitas das súas obras: *Libro de cantigas*, 1955; *Versos para cantar en feiras e romaxes*, 1969; *Canciós do lusco ao fusco*, 1970; *Cantos rodados para alleados e colonizados*, 1976; *O libro das baladas*, 1978; *Cantigueiro do Orcellón*, 1984; *Cancioneiro de Monforte de Lemos*, 1991; *Cantigas e cantos de Pantón*, 1994.

Este grandioso proxecto de reivindicación global da identidade de Galiza esixiulle cultivar a maioría dos xéneros, metros e rexistros poéticos. Por iso, cando, nos anos 70 do pasado século, unha nova xeración de artistas decidiron (re)construír con urxencia a identidade sonora deste país, Manuel María foi fonte vizosa, “regato Cepelo” do que beberon a eito.

O poeta estivo na orixe de todo. “Cando os máis dos académicos e académicas aquí presentes chegamos á Cidade das letras galegas, Manuel María xa estaba aló, na porta, facendo se tal un cigarro, á nosa espera, e deunos unha aperta de recepción cordial”, palabras de Xosé Luís Méndez Ferrín (2003: 32) na resposta ao discurso de entrada nesta Academia, lido en Vilalba o 15 de Febreiro de 2003.

A mesma aperta cordial con que o poeta recibiu, en 1968, os rapaces que tentaban construír a “Cidade da música”.

Lembren aquela famosa fotografía en branco e negro. Enmarcados dentro da pantalla dun televisor –tal como adoitaba facer entón o fotógrafo da Alameda de Santiago– velaí está o escritor con Xavier, Benedicto, Xerardo Moscoso e Vicente Araguas, os rapaces da “nova canción galega”.

Manuel María oficiou de presentador no concerto inaugural de Voces Ceibes, o 1 de Nadal dese ano sesenta e oito, no teatro Capitol de Compostela. Uns meses antes, os seus contactos coa cultura catalá permitiran que os integrantes do colectivo fosen gravando os seus primeiros vinilos en EDIGSA, compañía da Nova Cançó. A denominación do subsele é ben significativa: Xistral, nome que coincide co da librería que ían abrir en Monforte en 1970 Manuel María e mais a súa dona Saleta. Acudo a unha cita de Vicente Araguas, un dos fundadores e, agora, biógrafo principal, de Voces Ceibes (2001: 543).

Eses días de maio Manuel María, xunto con Manolo Conde (toledano mais galego falante, un exemplo), fora un dos introdutores en Galicia de Claudi Martí, xerente de EDIGSA, a casa discográfica inicial de Voces Ceibes. O selo no que gravamos levaba o nome de Xistral, denominación sen dúbida manuelmariana, e o primeiro disco foi precisamente *Poemas ditos coa súa voz* de Manuel María.

A partir de entón –alén deste labor entusiasta de ánimo e impulso do traballo dos novos cantautores– os seus poemas comezaron a ser divulgados tamén en forma de canción. Cito só algunhas pezas sobranceiras.

Aínda no ronsel de Voces Ceibes, Suso Vaamonde incluíu a canción “O cuco”, sobre os versos homónimos de *Terra Chá* (2001a: 147), no disco *Nin rosmar un laído*, gravado ao vivo, o 28 de outubro de 1977, no teatro-cine Veiga de Moaña.

María Manuela, dende Ferrol, acudiu ao comezo doutros dos seus poemas, “Idioma meu”, para titular o seu primeiro Lp, 1978. Ademais desta peza, no disco aparece tamén “Manual de señorito”, ambas as dúas cancións musicadas polo seu compañeiro, Miguel Varela¹.

Moitas destas pezas quedaron inxeridas para sempre na memoria emocional deste país. Velaí, por exemplo, “O aradiño” ou “Labregos”². Cancións iniciáticas, con esa perfección da inocencia, que xurdiron da especial atención que mostrou pola súa poesía o grupo lugués Fuxan os Ventos. O seu primeiro nome foi Folk

1 A canción “Idioma meu” foi creada sobre o poema “Canto ao idioma galego” (2001a: 545), do libro *Cantos rodados para alleados e colonizados*, que comeza con este verso: “Idioma meu, homilde, nidio, popular”. “Manual do señorito” é a versión musical do poema “Breve manual para deprender para señorito” (2001a: 366), incluído no libro *Versos para cantar en feiras e romaxes*.

2 Ambas as dúas pezas, musicadas por Antón Campelo, proceden do libro *Os soños na gaiola*: “O aradiño”, o título orixinal do poema é “O arado” (2001a: 279), e “Labregos”, o título orixinal é “Labrego” (2001a: 283).

72. Fuxan os Ventos, as rapazas e rapaces do coro do Colexio Maior do Santísimo Sacramento que, baixo o abeiro do padre Mato, chegarían a se converter nun dos maiores referentes da música galega contemporánea.

No terreo do emocional, permítanme que me achegue ao instante preciso do nacemento dunha peza sinalada, probablemente a canción máis divulgada nacida dun poema de Manuel María: “O carro” (2001a: 131). A primeira cantiga que compuxo Baldomero Iglesias, “Mero”, daquela adolescente. Na casa dos pais, rúa do Progreso 30, 1º, compartía cuarto co seu irmán. Dicíanlle a “timba”, o lugar onde se xuntaban os amigos para escoitar música no tocadiscos portátil que xa entón posuía.

Un serán, só, sentado na liteira, descubriu o poema e, conforme o ía lendo, coa guitarra entre as mans, dun xeito absolutamente natural, foi xurdindo a melodía. Como non dispuña entón dunha gravadora, apuntou os acordes sobre o propio texto do libro, un exemplar da primeira edición de *Terra Chá*, agasallo do poeta ao seu pai. E alí seguen nesa páxina as anotacións, convertida hoxe nun auténtico documento³. Andando o tempo, o propio Manuel María fíxolle a máis fermosa das confesións (outro lado da música a poesía): “Xa non podo imaxinar estes versos se non é coa túa música”.

Despois desta primeira etapa con Fuxan os Ventos, Mini e Mero –xa co seu novo grupo, A Quenlla– seguiron buscando insistentemente melodías nos seus poemas. Tal procura culminou no ano 1986 con *Os tempos aínda non, non son chegados*. Un disco monográfico sobre a obra de Manuel María. En concreto –coa única excepción de “Canto de esperanza”⁴– sobre *Aldraxe contra a Xistra* de 1973 (2001a: 477-505). Libro singular, un único poema de case mil versos. Impresionante viaxe en ton de elexía pola historia de Galiza que culmina nun grande berro de rebeldía e esperanza.

Quizá o xénero discográfico máis prolífico no noso tempo sexa a música infantil. Afortunadamente cada ano aparecen un feixe de novos discos dedicados á xente miúda. Xénero que ten un fito fundacional absolutamente claro e definido: Dentro dese proxecto global de reivindicación da identidade do país, Manuel María é autor tamén do primeiro libro de poesía para nenas e nenos: *Os soños na gaiola*, 1972. Musicado despois por Suso Vaamonde. Velá a “Carta aos Nenos” do comezo (2001a: 265):

3 Manuel María consideraba a Baldomero Iglesias, “Mero”, como membro “de pleno dereito” da súa tribo chairrega. Aínda que naceu en Vilalba, con este retrouso humorístico sempre o situaba na terra de orixe dos seus maiores: “os de Duarría traballan de noite e dormen de día”.

4 “Canto a esperanza” é a adaptación musical do poema “Canción para agardar un novo día” do libro *Cancións do lusco ao fusco* (2001a: 431).

Queridos nenos:

Un servidor, que xa ten canas e un gran bigote que lle comeza a pesar, vai para vello. Nas súas horas de soedade lembra a súa lonxana infancia campesiña. Destas lembranzas foron nacendo os versos que seguen. Os versos que este humilde autor botou de menos cando el era neno. Versos que, por outra banda, non había na literatura galega e que tan precisos son. Eu quixera encher, en parte, ese oco. Perdoádeme si non acertei.

E moitas gracias a vós, nenos, a todos os nenos, cando escribín estes poemas volvíñ de novo á miña infancia. E coa lonxana música da miña infancia, que ía durmindo dentro de min e despertou de novo, compuxen estes versos. Que sexan do voso agrado.

Voso amigo sempre,

MANUEL MARÍA.

Suso Vaamonde soubo entender o libro dun xeito pleno. No ano 78 publicou un dobre Lp co mesmo título, vinte e cinco cantigas sobre os seus respectivos poemas. O traballo converteuse nun gran suceso. Mesmo foi premiado polo Ministerio de Cultura español como mellor disco infantil do ano, e distinguido tamén polo suplemento de cultura do xornal madrileño *El País*, Babelia, como unha das mellores gravacións neste eido.

Escritor total e multiforme. Poeta existencial, cósmico, lírico, social, amoroso, satírico, infantil... E se a algures non chegaron os seus versos, Manuel María sempre estivo disposto a atender as demandas que consideraba xustas e compoñer cantigas por encarga. Acudo, quizais, ao exemplo máis famoso:

Anos setenta. Loitas populares contra o proxecto de construción dunha central nuclear en Xove, a destrución da praia de Baldaio, ou as celulosas en Quiroga e no Anllóns. Así naceu a “Cantiga das Encrobas”, encargo de Fuxan os Ventos, a través dun dos seus compoñentes, Xosé Luís Rivas Cruz, “Mini”⁵.

Mini achegou a melodía, un cantar de sega, que aprendera da xente da Casa da Roxa, en Vilanuñe, Monterroso. E Manuel María armou os versos nun metro ben acaído. De todos xeitos houbo un pequeno cambio sobre o texto orixinal. Onde o chairego escribiu “forzas da garda civil”, Fuxan os Ventos cantou “cabaleiros de servir”. Troco en aparencia pequeno, mais testemuño ben significativo da relación de tensión entre os usos do poder e a sociedade que se estaba a vivir neses anos.

5 Xosé Luís Rivas Cruz, “Mini” fora destinado como mestre a Sober e comezou a parar, en Monforte, pola librería Xistral. O único lugar onde se podía atopar entón algún libro en galego –léase *Memorias dun neno labrego* de Neira Vilas ou *Os soños na gaiola*– apto para o ensino. Alí comezou a súa relación con Saleta e con Manuel María.

Finalmente neste rápido repaso cómpre significar o evidente: cos versos de Manuel María, Galiza dialoga –tamén na música– con outras culturas.

Cómpre citar o “Amari hitzak”, tradución ao éuscaro de “Verbas a miña nai” (2001a: 221) que cantou o grupo tolosarra Deabruak Teilatuetan.

A fecunda relación do escritor coa cultura vasca tivo como alicerce primeiro a súa amizade con Gabriel Aresti. Os contactos epistolares comezaron no 69 e ían culminar co encontro, ano 72, en Bilbao entre os dous grandes poetas.

Parte da súa obra foi levada a esta lingua. Xosé Estévez, profesor de historia na Universidade de Deusto, e Iñigo Aranbarrik oficiaron como editores de *Poemas Náufragos. Galegoz Heldutako Poemas* (Estévez/Aranbarrik 1991), unha escolma da poesía galega contemporánea traducida por Joseba Sarrionandia. Así, cal mensaxe nunha botella, os versos de Manuel María recaloron nas mans de Deabruak Teilatuetan, –“Os Demos no Tellado”– cuarteto amante do punk, do funk e mais do hardcore, da parte de Tolosa. E deste xeito as “Verbas a miña nai” chegaron a se converter en “Gure amari hitzak”, para que por eses eidos guipuscoanos soubesen tamén do amor infinito do rapaz da Casa de Hortas pola súa nai Pastora.

Dispoñemos dunha gravación ben temperá que significa a relación da súa obra coa cultura catalá. Acudo ao cantautor menorquino Enric Barbat, un dos compositores, xunto con Lluís Llach ou María del Mar Bonet de Els Setze Jutges –“Os Dezaseis Xuíces”– grupo fundacional da Nova Cançó. No seu segundo traballo, *Pels tellats*, ano 71, Barbat incluíu “Edicte”, unha versión do poema “Bando” (2001a: 170), traducido e musicado por el mesmo. A primeira referencia que temos dunha canción gravada sobre un texto de Manuel María é do ano 1969. En tal data a Coral Polifónica do Centro Recreativo e Cultural do Porriño editou o single *Cançón galega*, que incluía “O asubío” (2001a: 80), do libro *Advento*, musicado por A. Paz Valverde. Mais correspóndelle a Enric Barbat a honra de ser o primeiro artista da canción popular que publicou un disco cunha letra do poeta. Neste eido, mesmo antes que en galego, discográficamente polo menos, o poeta da Terra Chá xa foi cantado en catalán.

Estamos rematando. O autor da Casa de Hortas mesmo aparece citado na obra do gran cantor portugués José Afonso. Aínda que case sexa unha anécdota préstame moito poder aclarar o asunto no marco deste simposio, pois hai quen pensa que o Manuel María da cántiga do Zeca: “A garrafa vazia de Manuel Maria”, non é o noso poeta.

Aínda que nese momento non se coñecían persoalmente, ambos os dous artistas mantiñan como elo unha amizade común, o xornalista Viale Moutinho. Manuel María era perito en viños –Roi Xordo que chegaría a ser da Irmandade de Viños Galegos– mais pouco afeccionado as bebidas espirituosas. Segundo os hábitos daqueles tempos, dentro do seu labor como procurador dos tribunais adoitaba

recibir de cando en vez como agasalho algunha botella de licor. Unha delas –concretamente de augardente de Sober– chegou a José Afonso vía Moutinho. Ao cantor parece que lle prestou, e sóbolle agradecer o presente con esta peza: “A garrafa vazia de Manuel María”, que apareceu publicada en 1973, como introdución de “Rio largo de profundis”, dentro do Lp *Venham mais cinco*.

O outro lado da música, a poesía. Final. Por todo o dito até o momento, enténdese por que Manuel María pertence a ese selecto, e moi reducido, grupo de grandes mestres da literatura galega: o dos poetas máis musicados. Condición que comparte, por dereito propio, con Curros Enríquez, Celso Emilio Ferreiro e a propia Rosalía.

A poesía de Manuel María constitúe un “monumental edificio literario”⁶ que nos legou en propiedade para beneficio, orgullo e solaz de todos os pobos do mundo. Unha obra que, como quedou demostrado, porque é alta poesía tamén é melodía. Esa que impulsou, e segue a impulsar, a propia música galega contemporánea.

Non canta na Chá ninguén
por eso o meu carro canta.

Que se sigan acendendo as estrelas cada noite!
Que non acougue nunca esta canción marabillosa, galega e panteísta!

---

6 Cita do editor da súa *Obra poética completa*, Miguel Anxo Fernán-Vello (2001a: 7).

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Araguas, Vicente (2001): “Manuel María: voz ceibe”, en Alfonso Blanco Torrado (coord.), *Manuel María*. [libro homenaxe / organizado pola] Asociación Cultural Xérmolos. Lugo: Ophiusa, 543-544.
- Díaz Río, Raúl (2001): “O poeta da Terra Chá en Euskal Herría”, en Alfonso Blanco Torrado (coord.), *Manuel María*. [libro homenaxe / organizado pola] Asociación Cultural Xérmolos. Lugo: Ophiusa, 593-601.
- Estévez, Xosé e Íñigo Aranbarrik (eds.) (1991): *Poemas náufragos. Galegoz hedutako poemak*. Bilbo: Susa.
- Manuel María (1954a): *Advento*. Buenos Aires: Ediciones Galicia do Centro Galego de Buenos Aires. (Reeditado en 2001a: 53-81).
- (1954b): *Terra Chá*. Lugo. Ediciones Celta. (Reeditado en 2001a: 85-154).
- (1958): *Documentos personaes*. Lugo. Ediciones Celta. (Reeditado en 2001a: 167-178).
- (1963): *Mar Maior*. Vigo: Galaxia. (Reeditado en 2001a: 207-254).
- (1969): *Versos para cantar en feiras e romaxes*. Montevideo: Edicións Patronato da Cultura Galega. (Reeditado en 2001a: 345-367).
- (1970): *Canciós do lusco ao fusco*. Monforte: Edicións Xistral. (Reeditado en 2001a: 431-448).
- (1972): *Os soños na gaiola*. Lugo: Ediciones Celta. (Reeditado en 2001a: 265-305).
- (1973): *Aldraxe contra a xistra*. Xenebra: Roi Xordo. (Reeditado en 2001a: 477-505).
- (1976): *Cantos rodados para alleados e colonizados*. Pontevedra: Edicións Xistral. (Reeditado en 2001a: 545-562).
- (1982): *Versos do lume e do vagalume*. Ourense: Galiza Editora. (Reeditado en 2001b: 29-58).
- (2001a): *Obra poética completa I (1950-1979)*. A Coruña: Espiral Maior.
- (2001b): *Obra poética completa II (1991-2000)*. A Coruña: Espiral Maior.
- Méndez Ferrín, Xosé Luís (2003): “Resposta do excelentísimo señor Xosé Luís Méndez Ferrín”, en Manuel María, *A Terra Chá: Poesía e paisaxe*. A Coruña: Real Academia Galega, 29-39.
- Villalta, Luísa (1999): *O outro lado da música, a poesía. Relación entre ambas artes na historia da literatura galega*. Vigo: A Nosa Terra.